

**Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка:
150 років розвитку**

Монографія

Глухів - 2024

УДК 378.4(477.52-21)ГНПУ
Г 55

*Рекомендовано до друку та розповсюдження вченою радою
Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка
(протокол № 3 від 23 жовтня 2024 року)*

Рецензенти:

Віктор КОЦУР - академік НАПН України; доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі, заступник голови Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник освіти України;

Сергій Дегтярьов – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету, в.о. голови Сумської обласної організації національної спілки краєзнавців України.

Наукова редакція:

Олександр Курок – доктор історичних наук, професор, в.о. ректора Глухівського НПУ ім. О. Довженка;

Наталія Ткаченко – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Глухівського НПУ ім. О. Довженка;

Андрій Гриценко – доктор педагогічних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського НПУ ім. О. Довженка.

Г 55 **Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка: 150 років розвитку:** монографія / за ред. Олександра Курка, Наталії Ткаченко, Андрія Гриценка. Глухів. 2024. 626 с.

ISBN 978-966-376-130-5

У монографії узагальнено та висвітлено основні віхи діяльності Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка від часів його заснування до сьогодення.

Видання присвячено 150-й річниці з дня заснування закладу і адресовано науково-педагогічним працівникам, здобувачам освіти, історикам та широкому колу читачів.

УДК 378.4(477.52-21)ГНПУ

ISBN 978-966-376-130-5

© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024
© ФОП Цьома С.П., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 7

**РОЗДІЛ 1. ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: У ПОШУКАХ
ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА..... 9**

*Крижанівський В. М. З історії становлення та розвитку
учительського інституту в Глухові (1874–1954 рр.) 9*

*Гриценко А. П. Діяльність Глухівського педагогічного інституту в
1954–2000 рр. 36*

*Зінченко В. П. Функціонування Глухівського державного
педагогічного університету у 2001–2009 рр..... 62*

*Біліченко П. Г. Нова доба в становленні Глухівського
національного педагогічного університету імені Олександра
Довженка (2009 р.– сьогодні).....78*

*Хроленко М. В. Традиції та інновації в підготовці майбутніх
педагогів.....95*

*Ткаченко Н. М. До нових наукових вершин та міжнародного
співробітництва108*

**РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНА ТА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В
КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА
ДОВЖЕНКА 127**

*Курок В. П., Хоруженко Т. А. Глухівський учительський інститут
як фундатор технологічної освіти в закладах вищої освіти.....127*

*Курок В. П., Гриценко А. П., Ткаченко Н. М. Історія факультету
технологічної і професійної освіти..... 147*

Самусь Т. В. Підготовка педагогів професійного навчання в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка: від історії до сучасності..... 191

Курок В. П., Бурчак С. О. Розвиток творчості майбутнього вчителя як чинник його успішної професійної діяльності в умовах сьогодення..... 207

РОЗДІЛ 3. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ ІНСТИТУТІ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ОСВІТНІХ ЗМІН.....221

Курок О. І. 150-річна традиція підготовки вчителів початкових класів у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка..... 221

Зенченко Т. Ф., Собко В. О., Вишник О. О., Литвинов А. С., Мозуль І. В., Непомняща Г. І., Решетняк В. Ф. Практико-орієнтована методична підготовка вчителів початкових класів: традиції, досвід, інновації..... 241

Бірюк Л. Я., Поліщук В. М., Тюльпа Т. М., Біліченко П. Г. Психолого-педагогічна підготовка фахівців: історичний та сучасний контекст..... 277

РОЗДІЛ 4. ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА В ГЛУХІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: ВІД ТРАДИЦІЙ ДО ІННОВАЦІЙ312

Мегем О. М. Факультет природничої і фізико-математичної освіти: становлення і розвиток (1874-2001 рр.)..... 312

Луценко О. І., Хлонь Н. В., Сухойваненко Л. М. Міщенко С. М. Біографії-персоналії факультету природничої і фізико-математичної освіти..... 330

Грудинін Б. О. Підготовка вчителів фізики та природознавства до проведення дослідницької діяльності в школі (початок ХХ століття).....368

Коренева І. М. Інноваційні процеси природничо-математичної освіти: сьогодення та перспективи..... 378

РОЗДІЛ 5. ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА406

Гриценко А. П. Історичний аспект виникнення та становлення Навчально-наукового інституту філології та історії.....406

Гоголь Н. В., Гричаник Н. І., Клейменова Т.В., Лучкіна–Загородня Л. В., Медвідь Н. С. Становлення та розвиток фахової підготовки вчителів мовно-літературної освітньої галузі в Навчально-науковому інституті філології та історії..... 432

Гриценко А. П., Прокопчук В.С. Трансформація історичної та суспільствознавчої освіти в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка.....469

Заремська І. М. Кафедра іноземних мов та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: від історії до сучасності..... 520

РОЗДІЛ 6. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ НА ФАКУЛЬТЕТІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКЦІЇ.....546

Загородня Л. П., Куліш І. Д., Дмитренко А. П., Тітаренко С. А., Марєєва Т. В., Данильченко І. Г., Аторіна В. М., Гордій Н. М., Корякіна І. В., Лісневська Н. В., Лисиця В. В., Барсуковська Г. П. Підготовка фахівців спеціальності «Дошкільна освіта»: минуле і сьогодення..... 546

Хлус Н. О., Гриценко А. П., Курілова В. І., Бутенко Г. О., Синіговець В. І., Цись Д. І., Кузюра Г. М., Петрикей О. О., Редько С. Ю. З історії становлення та розвитку предметної спеціальності «Середня освіта (Фізична культура)» в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка..... 587

Діяльність Глухівського педагогічного інституту в 1954–2000 рр.

Гриценко А. П.,

*доктор педагогічних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту філології та історії
Глухівського НПУ ім. О. Довженка,
член Національної спілки краєзнавців України*

1954 р. Глухівський інститут був реформований з учительського в педагогічний й отримав нового очільника – ректора, учасника бойових дій у Другій світовій війні, кандидата наук О. Д. Томчука. Варто сказати кілька слів про Олександра Дмитровича. Випускник географічного факультету Київського педагогічного інституту. Після війни в Інституті економіки АН УРСР захистив кандидатську дисертацію. З 1954 р. по 1971 р. очолював Глухівський педагогічний інститут. Перед новим керівником постали серйозні виклики. Упродовж 1950-х рр. були ліквідовані фізико-математичний, природничо-географічний та мовно-літературний факультети. Так, філологічний факультет був переведений до Полтавського педагогічного інституту, географічний – до Ворошиловградського педінституту, фізико-математичний факультет – до Сумського та Ніжинського педінститутів. Станом на 1959 р. виш перетворився на установу, яка готувала лише вчителів початкових класів. Зрозуміло, що за таких умов відбулося істотне скорочення штатів та якісне зниження науково-педагогічного потенціалу інституту.

У таких непростих умовах відбувалися й позитивні зміни. 1967 р. за ініціативи керівництва та завідувача кабінету марксизму-ленінізму Івана Михайловича Ляшка було створено музей історії інституту. За кілька років його відвідали понад 16 тисяч екскурсантів. Прекрасні експонати музею (архівні матеріали, світлини, спогади, листування та наукові праці випускників) рельєфно відображали майже столітню історію alma mater О. Довженка. На думку керівництва інституту, музейна експозиція мала переконати керівництво Міністерства освіти УРСР у необхідності збереження та примноження педагогічних традицій краю [8, с. 116–117; 37, с. 20; 44, с. 11–12].

Доречно зауважити, що в інституті була добре налагоджена наукова діяльність. Напрацювання студентів-глухівчан були гідно представлені на загальносоюзному рівні. Так, 1968 р. студенти

В. Солдатов та В. Силак були єдиними представниками секції педагогічних наук від УРСР на Всесоюзній науково-технічній конференції в Москві. 1972 р. на республіканському конкурсі студентських робіт у галузі технічних, природничих і гуманітарних наук студент Глухівського інституту був нагороджений дипломом другого ступеня. Студенти інституту налагоджували культурні взаємини з вихованцями Врачанського учительського інституту (Болгарія). Зрозуміло, що, ураховуючи реалії доби, дружні відносини обмежувалися листуванням та обміном навчально-методичною літературою [37, с. 20].

Крім того, було якісно оновлено навчально-матеріальну базу. Так, 1968 р. було введено в експлуатацію п'ятиповерховий гуртожиток на 420 місць для студентської молоді з бібліотекою, читальним залом, буфетом, їдальнею, душовими кімнатами.

Відповідно до ідеологічного фону епохи 5 травня 1964 р. у сквері педінституту було встановлено пам'ятник Карлу Марксу. Також на фасаді першого корпусу на честь відомих випускників було встановлено меморіальні дошки: С. В. Васильченка, О. П. Довженка (всі – 1964 р.), С. М. Сергєєва-Ценського (1966). 1975 р. Глухівський педінститут названо іменем відомого російського письменника С. М. Сергєєва-Ценського [4, с. 32–33; 33; 34, с. 34–35; 37, с. 21].

Ректор Олександр Дмитрович Томчук у середині 1960-х рр. докладав великих зусиль до відкриття в Глухівському педагогічному інституті нових факультетів. Для Міністерства народної освіти УРСР готувалися відповідні матеріали про наявність матеріальної бази та наукових працівників для відкриття природничо-географічного (або хіміко-біологічного) та історико-педагогічного факультетів. Ці проєкти були частково реалізовані лише вже наступниками О. Д. Томчука.

За ректорства кандидата історичних наук, доцента Івана Тихоновича Качана (1971–1980) у 1972 році відкрито нові факультети – з підготовки вчителів трудового навчання та загальнотехнічних дисциплін. Зрозуміло, що інфраструктурне розширення надало нового потенціалу інституту. Наприклад, на 1971 р. в педінституті навчалось 398 студентів та працювало лише 6 викладачів (17 %), що мали наукові та вчені звання. Завдяки таким змінам через п'ять років у Глухівському виші вже навчалось 1420 студентів, яким читали лекції 26 викладачів (40 %) з науковими ступенями та вченими званнями. Було

суттєво розширено інститутську бібліотеку, яка на середину 1970-х рр. налічувала 150 тисяч екземплярів [30, с. 77–78; 37, с. 21].

Розвиток інституту в 1980-х рр. за ректорства кандидата історичних наук, доцента Миколи Івановича Великолуга (1980–1985) та кандидата філософських наук, доцента Леоніда Володимировича Гнатюка (1985–1991) був би неможливим без відкриття нових спеціальностей. Так, на факультеті загальнотехнічних дисциплін почали готувати фахівців за такими спеціальностями: «Викладач-майстер виробничого навчання і технічних дисциплін СПТУ», «Праця і фізика», «Праця і профорієнтація», «Праця та професійне навчання»; на факультеті початкової освіти, урахувавши віяння епохи (а це був 1989 р.) – «Педагогіка та методика початкового навчання та українська мова та література». Важливою віхою стало відкриття на базі педагогічного факультету, що готував учителів початкових класів, нового факультету – дошкільної освіти. Серед видатних викладачів-практиків, що працювали на той час у Глухівському педінституті, варто згадати кандидатів педагогічних наук, доцентів В'ячеслава Антоновича Кубицького [13; 16, с. 44–45; 23] та Лідію Кирилівну Нарочну [22, с. 107–108; 47] – фундаторку шкільного природознавства в Україні.

Збільшення кількості студентів зумовило необхідність оновлення навчально-матеріальної бази. Так, у 1983 р. було відкрито новий гуртожиток.

Упродовж 1970–1980-х рр. у закладі вищої освіти була на високому рівні налагоджена робота художньої самодіяльності. Зокрема, було організовано хор, ансамбль пісні й танцю, оркестр народних інструментів, ансамбль бандуристів, естрадний оркестр, вокальний ансамбль «Червона калина». У кабінеті музики було 10 піаніно, 70 баянів, акордеонів, домр, скрипок та ін. Студенти також долучалися до образотворчого мистецтва завдяки роботі художніх гуртків, якими керували О. Є. Ковальов, І. М. Дедищев [4, с. 41; 50; 51].

Також в інституті було створено спортивний клуб, який працював за секціями: гирьовий спорт, волейбол, баскетбол, настільний теніс, лижні гонки, легка атлетика та ін. Як наслідок – упродовж 1978–1986 рр. команда зимових видів спорту інституту посідала призові місця на спартакіаді педагогічних вишів УРСР (лижні гонки, біатлон).

Волейбольна команда інституту двічі ставала чемпіоном області серед вищих навчальних закладів (1990, 1991); футбольна команда стала чемпіоном області серед закладів вищої освіти 1989 р. та посіла друге місце в 1991 р.; збірна команда інституту з настільного тенісу стала чемпіоном серед вишів того ж 1991 р. [4, с. 40–42; 10, с. 8–10].

Починаючи з 1974 р., вихованці інституту в рамках роботи туристичного клубу «Ятрань» долучалися до туристичної діяльності: організовувалися походи в Карпати, на Північний Кавказ. Із середини 1980-х рр. утвердилася традиція організації масових студентських туристичних походів партизанськими місцями Чернігово-Сіверщини та Брянщини [37, с. 21–22]. Значне пожвавлення в життя вишу внесли колективні туристичні походи викладачів і студентів партизанськими стежками, у яких одночасно брало участь до 400 осіб.

Також значну роль у вихованні студентської молоді відігравав музей історії інституту, створений І. М. Ляшком. Завдяки його діяльності підтримувалися зв'язки і влаштовувалися зустрічі з випускниками інституту минулих років [4, с. 40], відомими вченими і громадськими діячами.

Інтелектуальне обличчя інституту 1970–1980-х рр. нерозривно пов'язане з такими талановитими викладачами, як доктор технічних наук М. О. Тимонін, доктор педагогічних наук О. П. Романов, кандидат хімічних наук Н. І. Горохова, кандидати фізико-математичних наук М. М. Шамсутдінов, В. І. Маслова, кандидати технічних наук М. І. Сегеда, Т. В. Гуренкова, М. С. Гуренков, П. Ф. Пальянов, кандидати філологічних наук Г. С. Ковальчук, Й. М. Казнадзей, кандидати педагогічних наук А. Т. Гамалій, Л. К. Нарочна, В. А. Кубицький, Є. І. Мегем, Р. М. Любима, Г. В. Ковальчук, кандидат економічних наук В. Д. Симоненко, кандидат психологічних наук В. Т. Дорохіна, доцент В. І. Мринська тощо [14, с. 129–139; 38, с. 99–109; 39, с. 113–122; 40, с. 313–314].

1950–1980-ті рр. поповнили освітянську спільноту України талановитими випускниками Глухівського інституту. Серед них – випускник 1961 р. Михайло Самійлович Вашуленко – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, автор понад 200 праць з проблем методики викладання української мови. Варто згадати й кандидата психологічних та доктора філософських наук М. Т. Дригуса (Інститут психології

ім. Г. С. Костюка НАПН України). Випускником фізикоматематичного факультету 1951 р. був М. В. Богданович – багаторічний науковий працівник Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, який відзначився своїми плідними напрацюваннями у сфері методики викладання математики. Варто згадати й інших відомих випускників: кандидатів психологічних наук Н. О. Головань, В. П. Котляр, кандидатів педагогічних наук М. П. Черниш, Т. П. Новикова та ін. Здобули освіту в Глухівському педагогічному інституті й письменники О. Палажченко, О. Столбін, С. Талан, поет П. Ю. Ключина. Багато випускників інституту (Р. І. Куриленко, Д. М. Швець, Н. С. Кочубей, В. К. Семенова та ін.) поповнили когорту заслужених учителів України [37, с. 22].

На жаль, 1970-ті – перша половина 1980-х рр. були позначені тотальною русифікацією в освітньому процесі Глухівського педагогічного інституту, якому в 1977 р. було присвоєно ім'я його випускника – російського радянського письменника С. М. Сергєєва-Ценського. Лише окремі викладачі проводили аудиторні заняття українською мовою. Також робота освітян була ускладнена «загальнодержавним психозом» 1960–1980-х рр. боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» та «сіонізмом» (фактично це була державна антисемітська кампанія) [31, с. 84–87; 37, с. 22].

Так, 1984 р. завідувач кафедри іноземних мов Анатолій Васильович Андрійчук був необґрунтовано звинувачений в українському націоналізмі та звільнений з установи. Лише на початку 1985 р. справедливість було відновлено. Водночас на хвилі Горбачовської «перебудови» розпочався процес українського ренесансу в інституті.

Варто сказати кілька слів і про антисемітизм, який у СРСР набув рис державної політики. Як наслідок, деякі викладачі змінювали імена. Наприклад, викладач фізичного виховання Гершій Гершійович Сегал став «Олександром Олександровичем». Йосип Моїсеєвич Казнадзей цілих п'ять років чекав рішення ВАКу щодо отримання звання кандидата філологічних наук [31, с. 84–87; 37, с. 22].

Ще напередодні проголошення незалежності України Глухівський державний педагогічний інститут став центром державотворчих процесів регіону та перетворився на своєрідний центр культурного ренесансу краю. У 1989 р. в інституті було

створено перший на Глухівщині осередок Товариства української мови імені Тараса Шевченка. А у 1990 р. викладачі та студенти вишу утворили ядро міськрайонного товариства української мови імені Тараса Шевченка, яке згодом стало називатися «Просвіта». Головою товариства було обрано талановитого діалектолога, доцента, а згодом – ректора педагогічного інституту В. М. Куриленка [4, с. 39; 5, с. 105; 28, с. 139].

Ректор Л. В. Гнатюк, що очолював Глухівський ЗВО з 1985 р. [41, с. 36], у травні 1990 р. перейшов на посаду секретаря Сумського обласного комітету КПУ з питань ідеології. До обрання нового ректора з 15 травня по 27 листопада 1990 р. обов'язки очільника вишу виконував кандидат фізико-математичних наук, доцент **Микола Петрович Волос** (1948–2011) [18, с. 49; 28, с. 139; 41, с. 38].

У результаті проведеного конкурсу на заміщення вакантної посади трудовий колектив у листопаді 1990 р. вперше в максимально демократичних умовах альтернативних виборів голосував за свого нового очільника. Цей відбувся в актовій залі інституту за присутності представників Міністерства освіти тоді ще Української РСР. Тому питання затвердження обраного на посаду ректора колишнього декана педагогічного факультету кандидата філологічних наук, доцента **Володимира Михайловича Куриленка** (1948–2012) вирішувалося в Москві на засіданні колегії Міністерства освіти СРСР [2, с. 69–70; 12; 28, с. 139–144; 30, с. 77–78; 37, с. 22–23; 41, с. 36; 52].

В університеті, як і взагалі на Глухівщині, в перші роки незалежності значно поживавилась робота з народознавства і краєзнавства у зв'язку з підготовкою до відзначення у вересні 1992 р. 1000-річчя від часу заснування літописного Глухова. Студенти під керівництвом викладачів кафедри суспільних наук (М. П. Стожка, В. І. Белашова, В. В. Заїки, В. А. Борисенка, М. Й. Заремського та ін.), кафедри української мови і літератури (В. Каліш, О. Семенов, Л. Тихонової, М. Гурця) та кафедри педагогіки (В. Мосіяшенко, Г. Корда, К. Ляшко та ін.) займалися збиранням історичних відомостей про рідний край, діалектологічними дослідженнями, описом народних звичаїв та обрядів [14; 19, с. 71–72; 22, с. 28–31; 28, с. 76–77; 32, с. 147; 36, с. 99–102; 85, с. 12–13; 88]. Доцент Валерій Іванович Белашов увів до наукового обігу нове поняття «Глухівський період в історії лівобережної Гетьманщини» [3; 5; 6; 7; 9; 20,

с. 16–19; 26, с. 141–142; 28, с. 142–144]. Зібрана інформація поповнила кабінет народознавства й досі застосовується в освітньому процесі. Із часом він переріс у регіональний науково-методичний центр народознавства. Крім того, проведена робота стала підґрунтям для організації двох науково-практичних конференцій – «Історико-культурна спадщина Глухівщини» (1992 р.) [32] та «Використання народознавчого, краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі» (1993 р.) [4, с. 38]. Під час відзначення ювілею міста в стінах Глухівського педінституту 8–9 вересня 1992 р. на розширеному пленумі наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» зібралися провідні мовознавці Національної академії наук та закладів вищої освіти України [28, с. 139–140].

Також викладачі, розвиваючи активну громадську діяльність міськрайонного товариства «Просвіта» та координуючи діяльність громадських і державних структур з відродження історії та культури свого народу, провели значну роботу з переходом усіх загальноосвітніх шкіл міста на викладання українською мовою, повернення історичних назв вулицям міста. Завдяки співпраці з депутатами Глухівської міської ради вдалося відновити службу у всіх храмах міста. Також було встановлено пам'ятні знаки історичним діячам Т. Шевченку, М. Ханенку та меморіальні дошки Г. Нарбуту, Ф. Ернсту, О. Довженку. До 285-річчя страти останніх захисників столиці гетьманщини – Батурина в Глухові біля будівлі колишньої тюрми було встановлено пам'ятний знак «Всім жертвам всіх терорів». Це по-справжньому вражало в тодішніх умовах майже повної відсутності в освітньому процесі та діловодстві інституту української мови. Навіть після прийняття Верховною Радою Української РСР 28 жовтня 1989 р. Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» [57], де в статті 28 було визначено ведення навчальної та виховної роботи у вишах українською мовою, державною мовою говорили та викладали одиниці. Це професор Г. С. Ковальчук (курс зоології та методики викладання природознавства), доценти К. С. Дрозденко (курс психології) та М. П. Стожок (курс історії) та деякі інші викладачі [24, с. 36–39; 36; 49]. Окрім викладання української мови та літератури, Глухівський виш ще декілька років залишався русифікованим.

Утім на початку непростих та трансформаційних 90-х років ХХ ст. Глухівський педагогічний ЗВО продовжував тримати марку та впроваджувати інновації. Науково-педагогічні працівники в

умовах невиплати заробітної плати, дефіциту товарів, періодичного вимкнення електроенергії та гіперінфляції в умовах недофінансування сфери науки та освіти були поставлені на межу виживання. Однак у таких умовах вони й надалі прагнули вдосконалювати освітній процес, працюючи над реалізацією актуальної на той час концепції рівневої підготовки спеціалістів. На початку 1990-х рр. у Глухівському державному педагогічному інституті 160 викладачів, з них 50 – з науковими ступенями і вченими званнями, у складі 14 кафедр навчали понад 2800 студентів [4, с. 35–37; 28, с. 140].

Реформування вищої освіти завдяки демократичним нововведенням переорієнтовувало студентів на активну самостійну та індивідуальну роботу, а викладачів – на введення нових навчальних дисциплін з розробленими до них навчальними планами і програмами та введення до освітнього процесу нових навчальних посібників та методичних рекомендацій. Велику увагу оновленню освітнього процесу приділяли на той час проректори з навчальної і наукової роботи, декани, завідувачі кафедр, насамперед природничих дисциплін – Г. В. Ковальчук, української мови і літератури – В.О. Собко, трудового навчання та креслення – Є. І. Мегем.

Науково-педагогічні працівники, окрім основного виду діяльності – навчальної та науково-дослідної роботи, напрацьовували тісні зв'язки зі школами багатьох районів Сумщини. Щороку кафедри проводили виїзні засідання в школах Глухівського та сусідніх районів. Учителі відвідували Клуб творчої педагогіки, яким керувала викладачка К. С. Ляшко. Під час засідань педагогічні працівники міста і району ділились власними досягненнями, вивчали передовий досвід організації освітнього процесу. Школам було передано багато альбомів, таблиць, схем, малюнків та інших наочних посібників, виготовлених студентами. Кафедри інституту надавали значну допомогу школам в організації позакласної роботи з учнями. Для майбутніх вступників улаштовували Дні відкритих дверей, читали лекції, проводили бесіди, концерти художньої самодіяльності [4, с. 40]. Найпліднішою була співпраця з Глухівською обласною школою-інтернатом. У цьому закладі ще в 1989 р. було організовано спеціалізований педагогічний клас, до якого набирали учнів сільських шкіл області, рекомендованих педагогічними

колективами до подальшого навчання в педагогічних вишах, у тому числі й у Глухівському педінституті [28, с. 140].

У таких умовах інтенсивної професійної діяльності та загострення економічних проблем керівництво педагогічного інституту стимулювало підвищення кваліфікації та наукового рівня викладачів. Станом на 1992 р. в аспірантурі та докторантурі в інших вишах навчався 21 викладач. Протягом 1993 р. співробітники захистили 4 кандидатські дисертації [4, с. 39]. За рішенням вченої ради від 25 березня 1993 р. інститут виплачував стипендії аспірантам, що навчалися в непідзвітних Міністерству освіти академічних науково-дослідних інститутах. В умовах тотального скорочення та обмеженого фінансування названі заклади відмовлялися від аспірантів, не маючи коштів для виплат. Також були передбачені премії (до трьох посадових окладів) викладачам, що захистили дисертації, а також повернення коштів за складання екзаменів кандидатського мінімуму [28, с. 140–141].

З-поміж науково-педагогічних працівників інституту можна виокремити чимало викладачів-новаторів, що працювали в 1990-х рр. Так, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник **Лідія Кирилівна Нарочна** з 1973 по 1999 рр. очолювала кафедру природничих наук Глухівського державного педагогічного інституту ім. С. М. Сергєєва-Ценського. 1994 р. вона одержала почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України». Вчена була авторкою низки програм і підручників з природознавства для початкової школи, навчальних посібників з методики викладання природознавства в педагогічному училищі, методичних посібників для вчителів початкових класів. За розроблений у співавторстві підручник «Природознавство» для учнів 2-х та 3-х класів Л. К. Нарочна стала лауреаткою Державної премії України в галузі науки і техніки (1984 р.). Активну участь у цій роботі брали викладачі кафедри Г. П'явка, В. Шерпельова, Н. Хлонь. Померла Л. К. Нарочна 1 січня 2015 р. в Глухові на 91-му році життя [4, с. 38; 28, с. 141].

Кандидат педагогічних наук, професор **Галина Василівна Ковальчук** працювала на посаді завідувача кафедри природничих дисциплін. Багато років була провідною викладачкою курсу «Зоологія з основами екології». 1994 р. вона одержала почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України», а 1998 р. була нагороджена Почесною грамотою

Міністерства освіти і науки України. У 2000-х рр. разом із чоловіком **Генріхом Степановичем Ковальчуком** переїхала жити до Севастополя [28, с. 141].

На початку 1990-х рр. у складі Глухівського державного педагогічного інституту функціонувало три факультети: підготовки вчителів початкових класів (декан у 1991–1993 рр. – К. Г. Соп'яненко, у 1993 р. – П. П. Протас), загальнотехнічний (декан В. Р. Кумеський) та відносно молодий факультет дошкільного виховання (декан Г. С. Ковальчук). Навчальний процес забезпечували 13 кафедр: суспільних наук, педагогіки і психології, педагогіки і методики початкового навчання, дошкільного виховання, української мови та літератури, російської мови та літератури, фізико-математичних дисциплін, трудового навчання та креслення, загальнотехнічних дисциплін, фізичного виховання [1, с. 113; 4, с. 35; 28, с. 141].

Традиційний для першого педагогічного вишу України **факультет педагогіки і методики початкової освіти** (з 1956 р.), розташований у першому історичному корпусі Глухівського учительського інституту, забезпечував підготовку вчителів зі спеціальності «Педагогіка і методика початкового навчання» (денна та заочна форми). Крім того, популярними в абітурієнтів були подвійні та потрійні спеціальності: відкриті 1989 р. «Педагогіка і методика початкового навчання та українська мова і література», а також 1991 р. «Педагогіка і методика початкового навчання і біологія» та «Педагогіка і методика початкового навчання і музика». Вони реалізовували освітній процес лише у форматі денної форми навчання. [1, с. 110; 4, с. 35–36].

Відносно нове (створене 1986 р.) дошкільне відділення педагогічного факультету 1988 р. було реорганізоване у **факультет дошкільної педагогіки і психології**. Його фактично засновником і першим деканом (до 1993 р.) став кандидат педагогічних наук, доцент **Генріх Степанович Ковальчук** (1936–2017) [1, с. 89]. На факультеті готували майбутніх фахівців за кваліфікацією «вихователь дітей дошкільного віку, викладач педагогіки та психології дошкільної, інспектор відділу освіти». Навчання здійснювалося за денною і заочною формами [4, с. 35]. На факультеті було створено випускову кафедру дошкільної педагогіки та методики

дошкільного виховання, а також кафедру фізичного виховання [28, с. 142].

Факультет загальнотехнічних дисциплін, що функціонує з 1972 року [1, с. 143] в третьому історичному корпусі, готував на той час за денною формою вчителів спеціальностей «Праця і фізика», «Праця і професійне навчання (механізація землеробства)» та «Праця (обслуговуюча) і профорієнтація». За традицією трудового виховання, що сягає ще радянської педагогіки, та з огляду на великий попит на широку політехнічну підготовку учнів Глухівський педінститут був якісною «кузницею кадрів» учителів загальнотехнічних дисциплін, праці й фізики та методистів з професійної орієнтації. Здобувачі вищої освіти, окрім загальнотехнічних, суспільних, педагогічних предметів, поглиблено вивчали психологію, професійну психодіагностику, професіографію, теорію та методику профорієнтаційної роботи, застосування ЕОМ у профорієнтації та інші порівняно нові для початку 1990-х рр. навчальні предмети, які дозволяли після закінчення інституту забезпечувати організацію профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх школах, ПТУ, інших закладах освіти та центрах професійної орієнтації [4, с. 36]. Загалом в інституті використовувалось 60 персональних ЕОМ. Лише за перші три роки незалежності (1991–1993) працівниками інституту розроблено понад 100 контролюючих, навчальних, діагностичних програм. Ініціаторами й організаторами цієї роботи були викладачі **кафедри фізики та інформатики** В. А. Тверезовський та М. М. Христенко [43, с. 38]. Відтак, завдяки впровадженню в освітній процес комп'ютерної техніки та нових інформаційних технологій відбувалася інтенсифікація навчально-пізнавальної діяльності майбутніх педагогів [4, с. 36]. Випускники спеціальності «Праця і професійне навчання», окрім викладання загальнотехнічних дисциплін та праці, мали право викладати навчальні предмети з механізації землеробства в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах та навчально-виробничих комбінатах. Закріплюючи свої навички на практиці в навчальних майстернях, студенти отримували кваліфікаційні розряди з кількох виробничих спеціальностей, досконало вивчали автомобіль, трактор та різні сільськогосподарські машини, опановували технічне моделювання і конструювання [4, с. 36; 28, с. 142].

При інституті й далі продовжувала діяти на громадських засадах лабораторія науково-дослідного Інституту шкільного обладнання і технічних засобів навчання АПН СРСР, яка займалася питаннями створення й методики використання нового шкільного обладнання і технічних засобів. У рамках співробітництва за ініціативою завідувача кабінету технічних засобів навчання Є. Мурашка використовувалося дистанційне автоматичне керування апаратурою та численною фоно- та фільмотекою. Продовжувала свою діяльність лабораторія професійної орієнтації, створена у 1980-ті рр. за ініціативи завідувача кафедри трудового навчання і креслення, декана загальнотехнічного факультету, кандидата економічних наук, доцента В. Симоненка. Вона була обладнана універсальним діагностичним приладом УДП-1, літературою. У 1992 р. її матеріальна база поповнилася сучасною оргтехнікою. А наступного, 1993 р., завідувач М. Коломієць разом з фахівцями лабораторії розпочали співпрацю з Інститутом педагогіки АПН України над розробленням концепції профорієнтаційної роботи в Україні [4, с. 37; 23; 28, с. 142].

Незважаючи на важку економічну ситуацію, університет розбудовувався. Так, у 1993 р. було добудовано й прийнято в експлуатацію громадсько-побутовий корпус університету, у якому почала функціонувати велика їдальня та спортивний та актовий зали. Загалом для освітнього процесу тоді використовувалось шість навчальних корпусів загальною площею 14 895 кв. м. [16, с. 40]. Два спортивні зали (у другому та новому, шостому, корпусах) мали загальну площу 690 кв. м. Кафедра фізичного виховання, де працювали викладачі В. Шпак, О. Курок, А. Бор, В. Олофінський, була центром спортивної та фізкультурно-оздоровчої роботи педагогічного інституту. Її матеріальна база, окрім спортзалів, охоплювала стрілецький тир, комплексний спортивний майданчик. Буквально в перші роки незалежності було завершено обладнання літньої бази відпочинку на Десні (1991 р.) та лижної бази в мальовничому урочищі Калиновий Куш (1992 р.). При спортивному клубі працювало 10 секцій – як оздоровчого спрямування, так і для підвищення спортивної майстерності (ритмічна гімнастика, китайська гімнастика ушу, гирьовий спорт, волейбол, баскетбол, футбол, настільний теніс, лижні гонки, легка атлетика, шахи) [16, с. 41]. Активна діяльність мала гідні результати: жіноча

волейбольна команда після чемпіонського сезону 1989 р. на першість Сумської області серед закладів вищої освіти повторила цей успіх у 1991 р. Футбольна команда, маючи такий самий успіх 1989 р., виборола друге місце 1991 р. Збірна команда інституту з настільного тенісу в 1991 р. стала чемпіоном серед вишів. У 1994 р. збірна команда інституту стала чемпіоном зимової універсиади України з лижних гонок [4, с. 42].

У 1993 р. за підтримки міськрайонного відділення всеукраїнського товариства «Просвіта» в Глухівському педагогічному інституті було відкрито бібліотеку української діаспори [4, с. 40]. Загалом, науково-педагогічна бібліотека вишу займала приміщення площею близько 1 000 кв. м, з них: 500 кв. м – книгосховища та 500 кв. м – читальні зали [4, с. 39]. До 1999 р. бібліотеку очолювала Г. А. Столбишева. Ганна Андріївна обіймала цю посаду з 1965 р. У збудованому в другій половині 1980-х рр. бібліотечному корпусі студенти працювали з літературою в головному читальному залі, відвідували читальний зал наукової і рідкісної книги, а також читальний зал бібліотеки діаспори та інформаційний зал. У гуртожитках функціонували філії читального залу [1, с. 177]. Використовуючи матеріальну базу та бібліотечний фонд, бібліотекарі вели просвітницьку роботу серед студентства, організовували та проводили тематичні виставки, вечори-зустрічі, презентації книг. Також активно долучалися до проведення всіх інститутських заходів [4, с. 39; 28, с. 142].

Серед студентства 1990-х рр. популярними були різноманітні тематичні вечори, конференції, літературні диспути, екскурсії до міст-героїв, походи слідами бойової слави та зустрічі з ветеранами війни і праці [4, с. 40]. Виховна робота багато в чому ще базувалась на звичних радянських принципах та підходах, але водночас уже був відчутний вплив на її організацію державотворчих процесів перших років незалежності України [28, с. 142].

У 1993 р. в інституті знову стало два факультети. В один – педагогічний – було об'єднано факультети підготовки вчителів початкових класів та дошкільного виховання. Ця реорганізація була спричинена впровадженням подвійної спеціальності «Дошкільне виховання і початкове навчання». Деканом новоствореного факультету став керівник так званого дошфаку доцент Г. С. Ковальчук. Відповідно, на базі двох кафедр –

дошкільного виховання, педагогіки і психології та педагогіки і методики початкового навчання – були утворені три кафедри: педагогіки; психології і дошкільної педагогіки; математики і методики її викладання. Діяльність Генріха Степановича була на цей час багато в чому інноваційною. Він очолив педагогічний експеримент з оптимізації навчального процесу. У межах цього експерименту організація освітнього процесу відбувалася в триместровому режимі [4, с. 38–39; 23; 28, с. 143].

Через гіперінфляцію 1993 та 1994 рр. в Україні зростали ціни, зупинялось виробництво. Для закладів освіти, у тому числі й Глухівського педінституту, почалися роки тотального безгрошів'я. Заробітна плата працівникам та стипендія студентам виплачувалися в неповному обсязі, із затримками в 3–5 місяців.

Зовсім не виділялися кошти на утримання приміщень та їх ремонт. Частковим порятунком у цій ситуації став наказ Міністерства освіти України 1993 р., згідно з яким дозволили платне навчання. За кошти юридичних і фізичних осіб дозволялося зарахування студентів на навчання в межах 20 % від плану прийому [55]. Уперше в 1994/1995 навчальному році до Глухівського вишу було подано 8 заяв на контрактну форму навчання. Зарахування платників відбувалося за умови укладання договору та одноразової (за весь період) чи щорічної оплати навчання [28, с. 143; 55].

Весною 1994 р. старшого викладача Глухівського педагогічного інституту М. Ф. Лавриненка обрали народним депутатом Верховної Ради України II скликання. Після виборів 27 березня він пройшов до другого туру як висуванець Соціалістичної партії України. Микола Федорович працював у комітеті з питань правової політики і судово-правової реформи. Був членом фракції Соціалістичної партії [46].

1994 р. у Глухівському державному педагогічному інституті проходив під знаком 120-річчя від дня його заснування. Згідно з наказом ректора «Про підготовку до відзначення 120-ліття з дня заснування інституту» від 24 січня 1994 р. було створено оргкомітет, а в лютому було проведено позапланове засідання вченої ради. Протягом року тривав конкурс на кращу академічну групу, кращу кімнату в студентському гуртожитку. До ювілею завершили створення музею природи, навчально-методичного центру історії України, кабінету українознавства. Була оновлена експозиція музею історії інституту. Авторський колектив у складі

І. Ляшка (голова), В. Белашова, В. Мосіяшенка, В. Заїки, В. Зінченка, М. Гурця, М. Волоса, Г. Ковальчука, М. Коломійця, Л. Тихонова працював над історичним нарисом «Глухівський педагогічний інститут (1874–1994 рр.)» [4; 28, с. 143].

У дні святкування ювілею, 25–26 жовтня 1994 р. було проведено конференцію «Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні». Крім ювілею вишу, вона була присвячена і 100-річчю з дня народження його відомого випускника О. Довженка [29, с. 14–16; 35]. Урочистості із засіданням та святковим концертом проходили в районному Будинку культури. Серед почесних гостей були колишні випускники інституту. Зокрема, академік Федір Данилович Овчаренко, тоді професор, а нині академік Микола Самійлович Вашуленко. Вони зустрічалися з науково-педагогічними працівниками, спілкувалися зі студентами [42, с. 138]. Також на урочистостях виступили представники місцевих органів виконавчої влади, Міністерства освіти, обласного управління освіти, комітету Верховної Ради з питань освіти, закладів освіти. Уперше в історії інституту одразу четверо викладачів з нагоди ювілею закладу освіти були удостоєні високого почесного звання «Заслужений працівник освіти України»: професор Ковальчук Галина Василівна, доценти Нарочна Лідія Кирилівна, Мринська Віра Іванівна, Кубицький В'ячеслав Антонович. Крім того, до свята ряд викладів та співробітників інституту отримали грамоти та подяки Міністерства освіти України, обласного управління освіти, органів місцевої влади, галузевої профспілки [28, с. 143].

Ректор університету В. Куриленко вирішив зосередитися на науковій роботі з діалектології. Тому повернувся до викладацької діяльності. А в 1996 р. отримав направлення до докторантури. До обрання нового ректора, з 5 жовтня 1995 р. по 19 березня 1996 р., обов'язки ректора виконувала проректор із заочного навчання доцент О. І. Горбенко [28, с. 143].

1995 р. було відновлено **факультет дошкільної педагогіки і психології**. Його очолив 40-річний кандидат педагогічних наук (1994), доцент (1996) **Олександр Іванович Курок**. Завдяки його активній педагогічній діяльності протягом 1995–1997 рр. щороку ліцензувалися нові спеціальності: «Інструктор з фізичного виховання», «Практичний психолог у закладах освіти», «Вихователь дітей дошкільного віку з правом проведення занять англійською мовою» [1, с. 89]. 1995 р.

фахівцями **педагогічного факультету** (декан Г. С. Ковальчук) було введено ще одну нову спеціальність «Педагогіка і методика початкового навчання та іноземна мова (англійська)». Якісна підготовка та поява перших випускників стали гарною передумовою для відкриття вже у ХХІ ст. нових для глухівського вишу факультетів – філологічного та природничого [1, с. 110]. Багато хто з перших випускників нових спеціальностей почали свою професійну та наукову діяльність в альма-матер: кандидати наук В. Й. Гриневич, С. В. Цінько, І. О. Кухарчук та нині доктори педагогічних наук Л. О. Базиль, Н. В. Гоголь, І. М. Коренева та ін. [28, с. 143].

У березні 1996 р. на посаду ректора Глухівського педагогічного інституту було обрано кандидата філософських наук (1980), доцента (1996) **Володимира Федоровича Чирву** – 52-річного фахівця, керівника та науковця з досвідом [2, с. 37; 37, с. 23; 58, с. 77–78; 59]. Економічні проблеми на середину 1990-х рр. лише загострилися. Особливо дошкуляла майже піврічна затримка заробітних плат, особливо в умовах постійного знецінення коштів. Виплата доплат за вислугу років згідно зі ст. 59 Закону України «Про освіту» не проводилася більше трьох років. Як і по всій державі, це негативно впливало на дисципліну, відповідальність, чіткий ритм роботи колективу. В умовах безгрошів'я та відсутності перспектив лише поодинокі викладачі йшли на навчання до аспірантури. І навіть ті, які її закінчили та стали старшими викладачами, продовжували не один рік працювати без захисту кандидатських дисертацій [28, с. 143].

Паралельно з вирішенням господарських проблем новий ректор разом з командою досвідчених проректорів та деканів інтенсифікували навчально-методичну роботу. Восени 1996 р. в Глухівському педінституті проходила важлива державна атестація, яку проводили фахівці Державної акредитаційної комісії Міністерства освіти України. Цей державний виконавчий орган на чолі з тодішнім міністром освіти України В. Кременем був створений незадовго до атестації згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 12 лютого 1996 р. на базі Міжгалузевої республіканської акредитаційної комісії [56]. Відтак, рівень діяльності вишу було підтверджено. Рішенням ДАК від 17 грудня 1996 р. (протокол № 5) усі спеціальності інституту були акредитовані за третім рівнем з наданням відповідних сертифікатів [28, с. 143–144].

За ініціативи проректора з навчальної роботи М. П. Волоса та декана факультету початкового навчання Г. С. Ковальчука та підтримки і сприяння ректора в жовтні 1997 р. було створено перший навчально-консультаційний центр у м. Могилеві-Подільському Вінницької області на базі загальноосвітньої школи № 1 [37, с. 23]. Це місто було обрано не випадково. Уродженцем цього району був проректор з навчально-методичної роботи інституту М. П. Волос. Директором закладу загальної середньої освіти, де відбувалося навчання студентів, стала випускниця Глухівського педагогічного інституту В. Волченко. Причиною впровадження таких нових організаційних форм освітнього процесу було важке економічне становище населення, складність доїзду студентів заочної форми навчання до інституту в Глухові. Завдяки активній організаційній діяльності Валентини Петрівни навчально-консультаційний центр розгорнув активну діяльність. Згодом, уже за ректорства О. І. Курка, такі центри були відкриті в багатьох містах різних областей України [28, с. 144; 37, с. 23].

У червні 1998 р. керівництво педагогічного інституту порушило клопотання перед Міністерством освіти України про відкриття філологічного факультету. Його основою став факультет підготовки вчителів початкових класів, де ще з 1989 р. відбувалася підготовка майбутніх учителів за спеціальністю «Учитель початкових класів та української мови і літератури». Новостворений факультет української мови і літератури в серпні 1998 р. очолив колишній ректор інституту кандидат філологічних наук, доцент В. М. Куриленко. Для якісної підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю «Українська мова і література» на базі однойменної кафедри було створено дві: кафедру української мови і методики її викладання (завідувач – кандидат педагогічних наук, доцент Валентина Олексіївна Собко) та кафедру української літератури і методики її викладання (завідувач – кандидат педагогічних наук Олена Миколаївна Семенов [1, с. 151; 28, с. 144; 37, с. 23].

Таким чином, уперше в історії Глухівського вишу його структура зросла до чотирьох факультетів: найстаріші – педагогічний та загальнотехнічний, а також відносно новий – дошкільний та української мови та літератури. В інституті функціонувало 15 кафедр: по три в складі педагогічного (загальної біології; математики та методики її викладання; природничих дисциплін) та загальнотехнічного

(загальнотехнічних дисциплін; трудового навчання і креслення; фізики та інформатики) факультетів. Ще по дві на дошкільному (дошкільної педагогіки; психології) та новоствореному факультеті української мови та літератури. Таку саму назву мав ще факультет суміжних і додаткових професій. Крім того, п'ять кафедр були загальноінститутськими: естетичного виховання; педагогіки; соціально-економічних дисциплін; російської та іноземних мов; фізичного виховання [28, с. 143–144].

1998 р. за ініціативи старшого викладача кафедри соціально-економічних дисциплін В. В. Заїки в педагогічному інституті було започатковане видання щомісячної газети «Освітнянські обрії» [11; 17, с. 28–32]. На сторінках газети висвітлювалося життя колективу закладу вищої освіти. Було опубліковано низку статей з історії вишу, узагальнено педагогічний та методичний досвід викладачів кафедр, випускників та кращих педагогів регіону, відображено проблеми розвитку матеріально-технічної бази ЗВО, представлено здобутки літературно-поетичної творчості викладачів та студентів. Виходячи з потреби підготовки та друку газети, а ще з огляду на необхідність публікування наукового доробку викладачів педінституту, 1998 р. у ЗВО було створено редакційно-видавничий відділ. Відкриттям та реєстрацією відділу оперативної поліграфії інституту опікувався проректор з наукової роботи В. П. Зінченко [2, с. 61; 37, с. 23].

Наприкінці 1990-х рр. навчання глухівських науковців в аспірантурах інших вишів було замало. Актуальним для розвитку педінституту ставало здобуття його викладачами наукових ступенів. Кількість професорсько-викладацького складу зменшилась до 120 осіб. Керівництво інституту багато уваги приділяло стимулюванню наукової діяльності викладачів. Для цього зменшувалося навчальне навантаження, збільшувався обсяг наукової роботи, вивільнявся час для відряджень. Більш того, здобувачам наукових ступенів надавалась додаткова відпустка. Як наслідок, у 1999 р. за ініціативою проректора з наукової роботи В. П. Зінченка, який очолював новостворений науковий відділ, було здійснено перший в історії вишу разовий набір до аспірантури з педагогічних спеціальностей [1, с. 61]. Першими глухівськими аспірантами стали Галина Петрівна Барсуківська з кафедри дошкільної педагогіки, Надія Петрівна Щетина з кафедри трудового навчання і креслення та Наталія

Валеріївна Гоголь з кафедри української літератури (у грудні 2021 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Культурологічні основи змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»). Разові набори до аспірантури здійснювалися до 2002 р. [28, с. 144].

Загальна чисельність співробітників Глухівського педінституту наприкінці 1990-х рр. наближалася до чотирьох сотень і охоплювала 120 викладачів, 70 осіб навчально-допоміжного та 83 – обслуговуючого персоналу. За рахунок організації курсової перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів кафедри інституту поступово обладнувалися комп'ютерною технікою. Тому в цей час викладачів активно залучали до теоретичного вивчення персональних комп'ютерів із закріпленням практичних навичок у складі науково-методологічного семінару наукових досліджень. Паралельно відбувалося розширення переліку надання платних послуг. Зокрема, у рамках діяльності лабораторії підтримки наукових досліджень та профорієнтації було ліцензовано курсову підготовку за популярними наприкінці 1990-х рр. робітничими професіями «оператор ЕОМ» («оператор комп'ютерного набору») та «секретар керівника». Цю справу організували проректор з наукової роботи В. П. Зінченко, доцент кафедри фізики і математики В. А. Тверезовський та старший лаборант лабораторії професійної орієнтації і підтримки наукових досліджень Н. В. Ланге.

За значний внесок у соціально-економічний і культурний розвиток Сумської області, вагомі трудові досягнення в січні 1999 р. ректорові Глухівського державного педагогічного інституту імені С. М. Сергєєва-Ценського В. Ф. Чирві Указом Президента України № 27/99 присвоєно почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України» [54]. Якраз у цей час завершилась ще одна державна акредитація Глухівського вишу. Рішенням Державної акредитаційної комісії Міністерства освіти України від 9 лютого 1999 р. (протокол № 18) Глухівський державний педагогічний інститут визнано акредитованим за статусом вищого закладу освіти третього рівня [28, с. 144].

У 1999 р. на факультеті початкової освіти було проведено другий тур першої Всеукраїнської студентської олімпіади з початкової освіти, яка після цього стала традиційною [1, с. 110–

111; 28, с. 144]. Багато в чому це було визнанням заслуг викладачів Глухівського вишу з підготовки фахівців для початкової школи. Олімпіада проводилась як особиста першість у вигляді системи масових очних змагань майбутніх учителів початкових класів. У ній брали участь, як правило, студенти, які на час проведення олімпіади вивчали відповідну дисципліну або закінчили вивчати її в минулому навчальному році. Згідно з положенням «Про Всеукраїнську студентську олімпіаду» її учасникам пропонувались завдання, складені з урахуванням досягнень у галузі початкового навчання. Їх розв'язання вимагало не тільки знання програмового навчального матеріалу, а й опори на загальну психологічну і педагогічну культуру майбутніх спеціалістів. Це сприяло виявленню індивідуальних творчих здібностей кожного учасника олімпіади. В олімпіаді взяли участь 33 студенти з Кіровоградського, Тернопільського, Прикарпатського, Вінницького, Рівненського, Луцького, Харківського, Уманського, Чернігівського, Київського, Луганського педуніверситетів та Глухівського, Житомирського, Полтавського, Слов`янського, Ізмаїльського педінститутів. До підготовки й організації олімпіади доклали зусилля проректор з наукової роботи В. П. Зінченко, декан факультету підготовки вчителів початкових класів Л. П. Задорожна, заступник декана О. А. Тишик, а також дві завідувачки кафедр – теорії і методики початкового навчання В. О. Собко та кафедри педагогічної творчості Н. А. Зінченко. Олімпіада пройшла успішно і на 5 років стала традиційною для Глухівського педагогічного інституту [28, с. 144].

У жовтні 1999 р. ректор інституту В. Ф. Чирва був призначений начальником управління освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації. Однак зв'язків із глухівським вишем він не поривав. Із жовтня 2005 р. по лютий 2015 р. він з перервами працював на посаді доцента кафедри філософії Глухівського педагогічного університету [37, с. 23; 41, с. 37–38]. Обов'язки очільника Глухівського педагогічного інституту виконував проректор з навчально-методичної роботи інституту М. П. Волос. На цей час уже друга каденція Миколи Петровича тривала понад сім місяців: з 26 жовтня 1999 р. по 31 травня 2000 р. [28, с. 144; 41, с. 38].

У травні 2000 р. ректором Глухівського державного педагогічного інституту було обрано проректора із соціально-

економічних питань кандидата педагогічних наук, доцента О. І. Курка. Тож від 1 червня 2000 р. розпочалася епоха багаторічного керівника Глухівського ЗВО доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України Олександра Івановича Курка. За неповні чверть століття заклад вищої освіти кардинально змінився – став науковим центром. У 2001 р. відбулася знакова подія: педагогічний інститут отримав статус педагогічного університету, а у 2009 році – національного університету [1, с. 59; 28, с. 144; 37, с. 23].

Список використаної літератури та джерел

1. Альманах університетської слави. Глухівський національний педагогічний університет мені Олександра Довженка (1874 - 2019) / гол. ред. Курок О. І. Суми : Видавничий дім «Еллада», 2019. 196 с.
2. Ащаулова Т. Володимир Михайлович Куриленко та його вклад у розбудову Глухівського педагогічного інституту ім. С.М. Сергєєва-Ценського (1990–1995). *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 69–71. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2918> (дата звернення: 11.04.2024).
3. Белашов Валерій Іванович: життєпис, наукова і педагогічна діяльність: до 75-річчя від дня народження / укладачі: А. П. Гриценко, О. А. Чумаченко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 77 с.
4. Белашов В. І., Гурець М. П., Заїка В. В. та ін. Глухівський державний педагогічний інститут (1874–1994 рр.). Суми : ВВП «Мрія» – ЛТД. 46 с.
5. Белашов В. І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України : посібник для навч. і наук. роботи. Глухів : Глухівська міська друкарня, 1996. 145 с.
6. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманської України (1708–1782 рр.): (від перших поселень до сучасності). Суми : ТОВ «ВПП «Фабрика друку», 2019. 420 с.
7. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини (до Глухівського періоду історії України (1708–1782 рр.)). Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. 220 с.
8. Белашов В. І. Ляшко Іван Михайлович: людина, педагог, дослідник. *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 1. С. 116–117.
9. Валерій Іванович Белашов (1949–2022) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проекту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, С. П. Жукова, О. А. Чумаченко, О. Ф. Белашова. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1959> (дата звернення: 11.04.2024).
10. Великолуг Н. И. Кузница педагогических кадров. *Вопросы профессиональной подготовки учителя в свете основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы* : тезиси

докладов научно-практической конференции, посвященной 110-летию Глуховского пединститута, 24–26 октября 1984 г. Глухов, 1984. С. 8–10.

11. Віктор Володимирович Заїка (1957–2020) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проекту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, О. Я. Заїка. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 60 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1957> (дата звернення: 11.04.2024).

12. Володимир Михайлович Куриленко (1948–2012) : біобібліогр. покажчик до 75-річчя з дня народження / керівник вид. проекту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, Н. В. Гоголь. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 48 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2481> (дата звернення: 11.04.2024).

13. В'ячеслав Антонович Кубицький (1924–2008) : біобібліогр. покажчик до 100-річчя від дня народження / керівник вид. проекту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, І. М. Коренева. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с.

14. Гирич Я. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952–1991 рр.» (Літери «М– Н»). *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів, 2016. Вип. 4. С. 129–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2016_4_14 (дата звернення: 11.04.2024).

15. Голуб А. Віктор Заїка – видатна особистість у історії міста Глухова Сумської області. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 71–74. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2919> (дата звернення: 11.04.2024).

16. Гриценко А. В'ячеслав Кубицький: видатний фізик та педагог. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 44–46. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2911> (дата звернення: 11.04.2024).

17. Гриценко А. Глухівський дослідник срібного віку Віктор Заїка. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 28–33. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2905> (дата звернення: 11.04.2024).

18. Гриценко А. П., Курок О. І. До питання періодизації історії Глухівського державного педагогічного інституту на рубежі ХХ–ХХІ століть. *Освіта і наука ХХІ століття* : матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів. (м. Глухів, 4 травня 2022 р.). Глухів, 2022. С. 48–49.

19. Гриценко А. П. Дослідження Глухівського єврейського кладовища в рамках спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проекту в 2023–2024 роках. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка* : матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (м. Глухів, 23–24 травня 2024 року). Глухів, 2024. С. 44–48.

20. Гриценко А., Голуб А. Історична школа «Глухівського періоду в історії Гетьманщини» В. І. Белашова. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 16–21. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2902> (дата звернення: 11.04.2024).

21. Гриценко А. Краєзнавча діяльність історика Віктора Заїки. *Перші краєзнавчі читання в пам'ять професора Лева Баженова* : матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 02 червня 2023 р.). Хмельницький : ХКТЕІ, відділ наукової роботи, 2023. С. 76–79. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2931> (дата звернення: 11.04.2024).

22. Гриценко А., Хроленко М. Лідія Нарочна – видатна українська методистка викладання природознавства та авторка підручників. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 107–108. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2931> (дата звернення: 11.04.2024).

23. Гриценко А. П. Матеріали до біобібліографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952–1991 рр. (Доповнення)» / керівник вид. проекту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с.

24. Гриценко А. Наукова діяльність Миколи Павловича Стожка. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 36–40. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2909> (дата звернення: 11.04.2024).

25. Гриценко А. П. Некрологи. Пам'яті Віктора Володимировича Заїки. *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 147. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/413/356> (дата звернення: 11.04.2024).

26. Гриценко А. Пам'яті Валерія Івановича Белашова (1949–2022). *Сіверянський літопис*. 2023. № 3. С. 141–142. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/353/299> (дата звернення: 11.04.2024).

27. Гриценко А. Постать видатного глухівського філософа Мечислава Заремського. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 99–103. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2929> (дата звернення: 11.04.2024).

28. Гриценко А. П. Розвиток Глухівського педагогічного інституту у 1990-х роках. *Сіверщина в історії України* : збірник наукових праць. Ніжин, 2022. Вип. 15. С. 140–147. URL: http://resource.history.org.ua/publ/SIU_2022_15_28 (дата звернення: 11.04.2024).

29. Гриценко А. П., Курок О. І. Традиція проведення науково-практичних конференцій з історії у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 13–22. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2224> (дата звернення: 11.04.2024).

30. Гриценко А. П., Ащаулова Т. А. Управлінці Глухівського учительського інституту (1874–1991 рр.). *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації* : матеріали VI міжнародної наукової конференції (Суми, 8–9 грудня 2023 р.). У 2-х ч. Ч. 1. Суми : ФОП Цьома С. П., 2024. С. 75–79.

31. Гриценко В. Діяльність євреїв у глухівському педагогічному інституті. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 84–88. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2924> (дата звернення: 11.04.2024).

32. Історико-культурна спадщина Глухівщини : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 1000-літтю м. Глухова (27–28 жовтня 1992 р.) / редкол.: В. І. Белашов (голова), М. П. Гурець, М. Й. Заремський, В. П. Зінченко, В. А. Каліш, Г. С. Ковальчук, В. А. Мосіяшенко, В. О. Собко. Глухів, 1992. 112 с.

33. Історико-педагогічний музей ГНПУ ім. О. Довженка (далі – ІПМГНПУ). Історична довідка про розвиток інституту в 1960-х – 1970-х рр.

34. ІПМГНПУ. Ляшко І. М., Гамалій А. Т. Столітній шлях. Нарис історії Глухівського державного педагогічного інституту. Глухів, 1973. Арк. 1–38. [машинопис].

35. Історія і сучасність педагогічної освіти в Україні : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 120-літтю Глухівського педагогічного інституту і 100-річчю з дня народження його випускника О. Довженка (25–26 жовтня 1994 року). Глухів, 1994. 82 с.

36. Календар знаменних дат і подій історії Глухівщини: 2023 рік. Довідкове видання (електронне видання) / автор-упорядник: Андрій Гриценко. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 78 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2484> (дата звернення: 11.04.2024).

37. Крижанівський В. З історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. *Альманах університетської слави. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874–2019)* / гол. ред. О. І. Курок. Суми : Видавничий дім «Еллада», 2019. С. 10–23.

38. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952–1991 рр.» *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 2. С. 99–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_2_16 (дата звернення: 11.04.2024).

39. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952–1991 рр.» (літера «К»). *Історичні студії суспільного прогресу*. 2015. Вип. 3. С. 113–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2015_3_16 (дата звернення: 11.04.2024).

40. Крижанівський В. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952–1991 рр.» (літери «С, Ш, Х, Ю»). *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів, 2017. Вип. 5. С. 311–333. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2017_5_23 (дата звернення: 11.04.2024).

41. Крижанівський В. Очільники навчального закладу (1874–2000 рр.). *Альманах університетської слави. Глухівський національний педагогічний університет мені Олександра Довженка (1874–2019)* / гол. ред. О. І. Курок. Суми : Видавничий дім «Еллада», 2019. С. 24–38.

42. Кузьменко Л. О., Цінько С.В. Педагог, учений-хімік, видатна особистість України – Федір Овчаренко. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 3. С. 135–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2016_3_28 (дата звернення: 15.04.2022).

43. Курок О., Гриценко А. Славні ювілеї глухівського національного педагогічного університету у 2024 році. *Глухівські історико-філософські читання* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 11–15. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2906> (дата звернення: 11.04.2024).

44. Курок О. І., Гриценко А. П. Традиції історико-філософської школи Глухівського університету: роль персоналій в її розвитку. *Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка* : збірник наукових праць / редкол.: А. П. Гриценко, голова, О. А. Чумаченко, співголова та ін. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 1. С. 10–14.

45. Лавриненко Микола Федорович. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/d_ank_arh?kod=33902 (дата звернення: 15.04.2022).

46. Гриценко А. П. Глухівський період життя М. Ф. Лавриненка за матеріалами Відомчого архіву Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (до 30-річчя від часу обрання народним депутатом України). *Сіверщина в історії України*. 36. наукових праць. Вип. 17. Ніжин, 2024. С. 194–203.

47. Лідія Кирилівна Нарочна (1924–2015) : біобібліогр. покажчик до 100-річчя від дня народження / керівник вид. проєкту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, І. М. Коренева. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с.

48. Мечислав Йосипович Заремський (1951–2022) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проєкту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, І. М. Заремська. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 48 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1958> (дата звернення: 11.04.2024).

49. Микола Павлович Стожок (1923–2003) : біобібліогр. покажчик до 100-річчя з дня народження та 20-річчя з дня смерті / керівник вид. проєкту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2182> (дата звернення: 11.04.2024).

50. Олександр Єгорович Ковальов : біобібліогр. покажчик до 75-річчя з дня народження / керівник вид. проєкту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, В. О. Собко, Т. Ф. Зенченко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 54 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2181> (дата звернення: 11.04.2024).

51. Олександр Єгорович Ковальов : біобібліогр. покажчик до 75-річчя з дня народження / керівник вид. проєкту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко, В. О. Собко, Т. Ф. Зенченко. Друге видання, доповнене. Суми : Університетська книга, 2024. 54 с.

52. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник / укладачі: В. С. Прокопчук, А. П. Гриценко. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 146 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2066>

53. Положення про прийом у 1993 році на перший курс вищих навчальних закладів України, які беруть участь в експерименті. *Наказ Міністерства освіти України від 24 бер. 1993 р. № 73.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-93#Text> (дата звернення: 15.04.2022).

54. Про відзначення нагородами України працівників підприємств, установ та організацій Сумської області. Указ Президента України № 27/99 від 15 січ. 1999 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27/99#Text> (дата звернення: 15.04.2022).

55. Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник. 2-ге видання, доповнене. Суми : ФОП Цьома С. П., 2024. 136 с.

56. Про ліцензування, атестацію та акредитацію навчальних закладів. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 лютого 1996 р. № 200. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.04.2022).

57. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (дата звернення: 15.04.2022).

58. Чирва В. Ф. Глухівський пединститут – найстаріший педвуз України. *Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.)* : матеріали всеукраїнської науково-освітньої конференції (грудень 1996 р.). Київ, 1996. С. 77–79.

59. Чирва Володимир Федорович. *Книга педагогічної слави України.* URL: <http://kps-ua.net/2010/sumska/chirva-volodimir-fedorovich> (дата звернення: 15.04.2022).